

Бугель Ю.В. (Bugel J.V.)

*кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних та спеціальних дисциплін
Тернопільського національного економічного університету
Чортківського навчально-наукового інституту підприємництва і бізнесу*

ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ В УКРАЇНІ

PROBLEMS OF BANKING SYSTEM DEVELOPMENT IN UKRAINE

Анотація. У статті розглянуто особливості функціонування банківського сектору України на сучасному етапі. Виокремлено зміни, що відбулись у ньому під впливом фінансової кризи. Виявлено проблеми його розвитку та визначено напрями вирішення цих проблем. Запропоновано основні шляхи зміцнення конкурентоспроможності вітчизняних банківських установ.

Ключові слова: банк, банківська система, центральний банк, фінансова стійкість, капітал, ліквідність, ризик

Аннотация. В статье рассмотрены особенности функционирования банковского сектора Украины на современном этапе. Выделены изменения, произошедшие в нем под влиянием финансового кризиса. Выявлены проблемы его развития и определены направления решения этих проблем. Предложены основные пути укрепления конкурентоспособности отечественных банковских учреждений.

Ключевые слова: банк, банковская система, центральный банк, финансовая устойчивость, капитал, ликвидность, риск.

Annotation. In the article the peculiarities of the banking sector of Ukraine today. Thesis there is determined the changes that took place in it under the influence of the financial crisis. The problems of development and the directions of solving these problems. The basic ways of strengthening the competitiveness of domestic banks.

Key words: bank, banking system, the central bank, financial stability, capital, liquidity, risk

Постановка проблеми. Банківська система України є однією із найважливіших складових фінансового ринку, її надійність та розвиненість є необхідною умовою розвитку країни. Проте, світова фінансова криза, несприятливі політичні, економічні та військові події, які охопили Україну,

значно послабили банківський сектор. Тому, необхідним і надзвичайно актуальним питанням на сучасному етапі є дослідження стану, виявлення проблем розвитку вітчизняної банківської системи та розробка напрямів їх вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема стабільності банківської системи серйозно турбує багатьох зарубіжних та вітчизняних вчених. Серед них, зокрема, можна виділити А. Герасимовича, О.Дзюблюка, О. Кириченка, В. Кочеткова, І. Парасій-Вергуненка, Р. Міллера, П. Роуза та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій, присвячених розвитку банківської системи, у більшості з них аналіз проводиться на основі докризового становища банків, майже не досліджені тенденції подальшого (посткризового) розвитку банківського сектору, питання альтернативного банкінгу України.

З цієї причини особливу актуальність отримують питання визначення особливостей функціонування банківського сектору України в кризовому та посткризовому періодах.

Мета статті – дослідження та проведення аналізу сучасного стану банківської системи України, висвітлення основних проблем розвитку сучасної банківської системи України та розробка практичних рекомендацій щодо напрямів усунення наявних недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. У 2015 році банківська система України увійшла з невирішеними проблемами 2014 року. Значна девальвація гривні, спад в економіці, військові дії у східному регіоні та анексія АР Крим значною мірою вплинули як на загальний стан соціально-економічного розвитку країни в цілому, так і на фінансову сферу та банківський сектор зокрема. Ступінь впливу кризи на економіку загалом та банківництво зокрема залежить від низки факторів, однак базовими серед них є: висока залежність від іноземного капіталу, великий обсяг безнадійних кредитів, значні ризики банківських портфелів тощо. Разом із цим, окрім перелічених проблем, банківський сектор України, на наш погляд, має ще ряд функціональних

особливостей, які заважають його подальшому розвитку: неконтрольовані з боку національного регулятора фрагментарні процеси; низький рівень капіталізації; високий рівень економічної та географічної концентрації; високий рівень ризиків; значний вплив тіньової економіки.

Пропонуємо детальніше розглянути кожну з цих особливостей.

1. Фрагментарні процеси. Станом на 01.09.2015 із 126 працюючих (що мають ліцензію) в Україні банків 38 фінансових установ – з іноземним капіталом, з них 17 банків – зі 100% іноземним капіталом [5].

Присутність іноземних банків має як позитивні, так і негативні наслідки. До позитивних моментів належать [2, с. 117]:

- впровадження передових методів банківської діяльності (система менеджменту іноземних банків, наявність новітніх інформаційних технологій дає можливість поліпшити ефективність функціонування національної банківської системи в кризових умовах);

- підвищення якості системи управління банківськими ризиками;

- зростання обсягу банківських ресурсів і посилення стабільності їх джерел;

- розширення спектру банківських продуктів, комплексний підхід до обслуговування різних клієнтів [12, с. 47];

- запровадження міжнародного досвіду фінансового оздоровлення, реорганізації та реструктуризації банків, що набуває дуже важливого значення в умовах фінансової кризи;

- підвищення кваліфікаційного рівня банківських працівників.

До основних негативних наслідків можна віднести наступне:

- іноземні банки, як правило, схильні надавати кредити лише великим, надійним компаніям (особливо з іноземним капіталом), залишаючи клієнтів із низьким банківським рейтингом (більш ризикових) та роздрібний кредитний ринок банкам України;

- присутність іноземних банків може послабити позиції ще недостатньо розвиненої банківської системи країни; вітчизняні «малі» банки, які неспроможні на рівних конкурувати з іноземними, банкрутують, що може

призвести до ланцюгової реакції банкрутства (принцип «доміно»).

Відтак, на думку спеціалістів Асоціації українських банків (АУБ), стрімке зростання іноземного капіталу у структурі банківської системи України не призвело ані до здешевлення кредитних ресурсів для реального сектору економіки, ані до залучення прямих інвестицій у пріоритетні галузі економіки. Навпаки, відбувалась небезпечна концентрація спекулятивного капіталу у вигляді коротко- і середньострокових валютних кредитів лише на кількох ринках: нерухомості, землі, автомобільному, споживчому. У свою чергу, це призвело не тільки до стрімкого зростання цін на базові товари цих ринків (житло, землю, автомобілі, побутові товари), але й до вкрай небезпечної деформації торгівельного балансу країни [1].

Крім того, спеціалісти АУБ вказують, що зростання іноземного капіталу провокує певні фрагментарні процеси, які заважають подальшому розвитку банківського сектору України [1]. Так, експертна група виокремлює наступні фрагменти банківського сектору: банки з українським капіталом та банки з іноземним капіталом. При цьому, експерти АУБ вказують внутрішні причини функціональної неспроможності за кожним фрагментом банківської системи України:

Банки з українським капіталом:

- втручання державних органів в кредитну політику державних банків з метою розв'язання поточних фінансових проблем бюджету і державних монополій, що привело до неякісних кредитних портфелів у цих банках;
- невизначеність державної політики щодо подолання економічної кризи і, відповідно, нез'ясованість ролі державних банків в економічних процесах.

Банки з іноземним капіталом:

- невідповідність їх нинішньої присутності в Україні їхнім стратегічним цілям;
- технологічна нездатність кредитувати українську економіку;
- проблеми з фондуванням від материнських банків [1].

На думку фахівців АУБ, щоб банківська система України здатна була виконувати свої базові функції, треба «позбутися розчленування банківської системи і зробити її цілісною щодо свого призначення, щоб кожен окремий банк і всі разом працювали в одному напрямі – забезпечення фінансовими ресурсами української економіки, отримуючи при тому свої прибутки» [1].

2. Низький рівень капіталізації. Нарощування обсягів капіталу та активів для українських банків є об'єктивною необхідністю, адже, як зазначають з цього приводу О. Мертенс і Дж. Урга, «українські банки за обсягами активів надзвичайно малі з погляду міжнародних порівнянь і однією з довгострокових тенденцій розвитку банківського сектора має стати інтеграція та злиття банків» [3, с. 33].

На 01.09.2015 р. тільки 25 вітчизняних банків відповідали цьому критерію (15, 83 відсотків від загальної кількості банків, що подають фінансову звітність НБУ) [5].

З метою підвищення вимог до рівня капіталізації банків Верховна Рада України внесла певні зміни до Закону України «Про банки і банківську діяльність», а саме: згідно з 31 статтею цього Закону мінімальний розмір статутного капіталу на момент державної реєстрації юридичної особи, яка має намір здійснювати банківську діяльність, не може бути меншим 500 мільйонів гривень [6].

У свою чергу НБУ у Постанові «Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні» від 17.11.2014 року № 723 зазначив, що мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію після 11 липня 2014 року, має становити 500 мільйонів гривень.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1), що отримав банківську ліцензію до 11 липня 2014 року, має становити: 120 мільйонів гривень - до 10 липня 2017 року; 150 мільйонів гривень - з 11 липня 2017 року; 200 мільйонів гривень - з 11 липня 2018 року; 250 мільйонів гривень - з 11 липня 2019 року; 300 мільйонів гривень - з 11 липня 2020 року; 350 мільйонів

гривень - з 11 липня 2021 року; 400 мільйонів гривень - з 11 липня 2022 року; 450 мільйонів гривень - з 11 липня 2023 року; 500 мільйонів гривень - з 11 липня 2024 року [8].

3. Високий рівень економічної та географічної концентрації. На 01.09.2015 р. шістнадцять найбільших банків України (банки першої групи) володіли 72,99 % активами всього банківського сектора (961 093 млн грн), а на четверту групи, у яку входить 90 банків, припадало лише 5, 08 % активів банківського сектора (66 810 млн грн) [5].

Щодо регіональної концентрації, то аналіз розподілу мережі банків свідчить, що основну їх масу зосереджено в кількох великих містах. У м. Києві та Київській області було зосереджено 71% від загальної кількості банківських установ. У Дніпропетровській, Донецькій, Одеській областях у цілому діяло майже 16% від загальної кількості банків. Така концентрація пояснювалася насамперед тим, що зазначені регіони є найбільш розвинутими промисловими регіонами України і мають досить високий інвестиційний рейтинг [10, с. 32]. У деяких областях – Вінницька, Житомирська, Кіровоградська, Миколаївська, Рівненська, Тернопільська, Херсонська, Хмельницька, Черкаська, Чернівецька – розташовані тільки філіали або відділення, які не завжди можуть запропонувати повний та якісний асортимент банківських продуктів [5].

Таке становище потребує подальшого розгляду питання формування регіональних та муніципальних банків з метою наближення до фізичних та юридичних осіб певних банківських послуг, що враховують специфіку економічного розвитку даного регіону або міста.

4. Низький рівень прибутку та високий рівень ризиків. Складовою забезпечення фінансової стійкості банків є їхня прибутковість. У 2009 – 2011 рр. діяльність банківського сектору була збитковою: в 2009 р. від'ємний фінансовий результат вітчизняних банків становив 38,4 млрд. грн., в 2010 р. – 13,0 млрд. грн., в 2011 р. – 7,7 млрд. грн. Банки змогли завершити 2012 р. та 2013 р. з прибутком, але вже в 2014 р. збиток банківського сектору становив 53,0 млрд. грн. За підсумками 2015 р. рентабельність активів становило -4,07%,

рентабельність капіталу – (-30,46%). Від’ємний фінансовий результат діяльності банків переважно було сформовано банками I групи, що кредитували масштабні проекти та зазнали значних втрат від окупації АР Крим та ситуації на сході України.

Отже, у 2015 р. в позичальників виникли значні труднощі з обслуговуванням кредитів, що суттєво посилило ризиковість банківського бізнесу. За даними Національного банку України, частка негативно класифікованої заборгованості в загальному обсязі кредитної заборгованості банків за рік зросла з 12,9 до 19,0%. Зокрема, прострочена заборгованість за наданими кредитами збільшилась на 92,5% (на 65,3 млрд. грн.) – до 135,9 млрд. грн. (13,5% від загального обсягу кредитів) [5].

На думку провідних аналітиків, основними ризиками банківської системи України на даний момент є погіршення платоспроможності позичальників фінансових установ, що пов'язано зі складною політичною та економічною ситуацією. При цьому, негативних факторів декілька: політична нестабільність, погіршення державних фінансів та зниження зовнішньої ліквідності, падіння курсу національної валюти тощо.

Крім того, інтенсивне залучення вільних коштів населення і підприємств при високих реальних депозитних ставках і спрямування їх на непродуктивне споживання урядом (облігації внутрішньої державної позики) або на споживче кредитування населення або кредитування імпорту призводять до поглиблення кризових явищ в українській економіці, збільшує ризик ліквідності [4].

На наш погляд, основними напрямками діяльності щодо зменшення рівня ризиків банківської системи України в середньостроковій перспективі має стати:

- диверсифікація банківських активів та впровадження нових депозитних програм;
- скорочення операційних видатків та збільшення доходу за рахунок комісійних платежів;

- підвищення рівня капіталізації банківського сектора шляхом залучення додаткового акціонерного капіталу, вдосконалення методики розрахунку обсягів і нормативів регулятивного капіталу та нормативів ризику;
- вдосконалення процедур санації, реорганізації та ліквідації банків;
- розвиток структури банківського сектору в напрямі оптимального поєднання великих банків із розгалуженою мережею філій та регіональних і муніципальних банків;
- створення умов для залучення інвестицій у вітчизняну банківську систему в межах, що не створюватимуть суттєвих фінансових ризиків.

5. Неформальна (тіньової) економіка. З проблемою тінізації економічних процесів стикаються майже всі країни світу. Як вважають експерти, обсяги тіньового сектора в економічно розвинених країнах світу утримуються на рівні 5–15% ВВП [9, с. 65]. На думку експертів МВФ, питома вага тіньової економіки зростає на ранніх етапах переходу до ринку, однак потім знижується з прогресом реформ та скороченням корупції в органах державної влади [7].

Виникнення військового конфлікту на території України, фінансова дестабілізація, зростання панічних настроїв економічних агентів та посилення адміністративного тиску призвели до формування (за розрахунками Мінекономрозвитку) безпрецедентно високого рівня тіньової економіки у 2015 році – 42% від обсягу офіційного ВВП (порівняно з 2014 роком збільшився на 7 в.п.). Такий розмір тіньової економіки в Україні набуває ознак загрози національній безпеці. Якщо тіньовий обіг перевищує 30%, а кількість зайнятих у ньому – 40%, – виникає загроза для керованості економіки.

Відомо, що розмір тіньової економіки впливає на об'єм ризику відмивання грошей у банках (більшість тіньових схем в економіці України неможливе без залучення та безпосередньої участі банків).

Зазначимо, що в Україні аналіз ризику відмивання грошей покладено на єдиний орган – Державну службу фінансового моніторингу України (Держфінмоніторинг), яка концентрує свою діяльність на описі виявлених типологій та схем відмивання грошей.

Відомо, що одним з елементів запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є обов'язкова ідентифікація клієнтів банку.

Згідно з Законом України «Про банки і банківську діяльність», банкам забороняється відкривати та вести анонімні (номерні) рахунки. Крім того, банкам забороняється встановлювати кореспондентські відносини з банками, іншими фінансовими установами-нерезидентами, що не мають постійного місцезнаходження та не проводять діяльність за місцем своєї реєстрації та/або не підлягають відповідному нагляду в державі (на території) за місцем свого розташування, а також з банками та іншими фінансовими установами - нерезидентами, що підтримують такі кореспондентські відносини. Банкам забороняється вступати в договірні відносини з клієнтами-юридичними чи фізичними особами у разі, якщо виникає сумнів стосовно того, що особа виступає не від власного імені [6].

Для покращення механізму запобігання «відмивання» коштів у банківській сфері України необхідним є:

- своєчасне надання Держфінмоніторингом інформації вітчизняним банківським установам щодо нових видів злочинної діяльності (шахрайство із цінними паперами, схеми фіктивного банкрутства, незаконного зняття грошових коштів з рахунків тощо);
- створення єдиної аналітичної системи для відстеження сумнівних фінансових операцій та розширення переліку самих операцій, які підлягають моніторингу (наприклад, обіг цінних металів, торгівля нерухомістю);
- посилення кримінальної відповідальності за шахрайство та економічні злочини у банківській сфері тощо.

Висновки. У якості висновків, необхідно зазначити, що загострення ситуації в банківській системі триває. І, незважаючи на спроби українських банкірів її якось прикрасити, очевидні тенденції й факти свідчать, що специфікою функціонування банківського сектору України є слабо контрольовані фрагментарні процеси, низький рівень капіталізації, значна економічна та

географічна концентрація, високий рівень ризиків, загрозливий вплив тіньової економіки, що і обумовлює гальмування його розвитку.

Проте, перспективами подальших розвідок у даному напрямі можна вважати розробку комплексу заходів щодо впровадження у сучасні банківські відносини елементів альтернативного банкінгу, а саме: поступова (еволюційна) трансформація традиційних банків у «креативні». При цьому, поняття «креативний банк», пов'язано з категорією «креативна економіка», основними характеристиками якої є: висока роль нових технологій і відкриттів у різних областях діяльності людини; високий ступінь невизначеності; великий обсяг уже існуючих знань і гостра необхідність генерації нових [11, с. 3].

Отже, щоб ефективно функціонувати в умовах «креативної економіки», банки повинні постійно перетворюватися (трансформуватися) шляхом диверсифікації своїх стратегій та бізнес-напрямів.

Бібліографічний список:

1. Аналітична записка «Уроки банківської кризи 2008–2009 років і шляхи стратегічної трансформації банківської галузі України» [Електронний ресурс] / Експертна група і Інформаційно-аналітичний центр АУБ. – Режим доступу : http://aub.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=3920&menu=119&Itemid=113.
2. Батрименко В. В. Форми прояву транснаціоналізації банківської діяльності в Україні [Текст] / В. В. Батрименко // Теоретичні та прикладні питання економіки : зб. наук. праць. – Київ : Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2011. – вип. 26. – С. 114–120.
3. Мертенс О. Ефективність банківської системи України [Текст] / О. Мартенс, Дж. Урга // Банківська справа. – 1999. – № 6. – С. 29–36.
4. НБУ признался, что в финансовом секторе Украины обвал [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.hvylya.org/news/exclusive/nbu-priznalsya-chto-v-finansovom-sektore-ukrainyi-obval.html>.

5. Офіційний сайт Національного банку України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua>.
6. Про банки і банківську діяльність [Електронний ресурс] : Закон України від 07.12.2000 № 2121-III. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2121-14>.
7. Преодоление глобального кризиса [Электронный ресурс]: годовой отчет МВФ за 2009 год. – Режим доступа: https://www.imf.org/external/russian/pubs/ft/ar/2009/pdf/ar09_rus.pdf.
8. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок регулювання діяльності банків в Україні [Електронний ресурс] : Постанова Правління Національного банку України від 17.11.2014 р. № 723 – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0723500-14>.
9. Рисін В. Особливості побудови національної системи оцінювання ризиків відмивання грошей [Текст] / В. Рисін // Вісник НБУ, 2010 – 65 с.
10. Річний звіт НБУ [Електронний ресурс] : офіційний сайт НБУ. – Режим доступу : <http://www.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=17568764>.
11. «The Creative Economy». Business Week (Special double issue: The 21st century corporation) [Text]. – August 28, 2000. P. 1–5.
12. Peek R. Implications of the Globalization of the Banking Sector: The Latin American Experience [Text] / R. Peek. – 2000. – P. 45–48.